

LADISLAV LENOVSKÝ:**Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska I.–III.**

[Our People in the World – Slovaks South of Slovakia's Border I–III]
Vydavateľstvo – Editura Ivan Krasko, Nadlak (Rumunsko), 2016, 166 s.; 2017, 147 s. 2018, 201 s.

Na začiatku svojej esejistickej recenzie sa vynasnažíim využiť objektívne informácie, aby som na jej konci mohol byť osobný a subjektívny: prof. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD. je etnológ a kulturológ. Pôsobil na Filozofickej fakulte Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre a v súčasnosti je profesorom na Katedre etnológie a mimoeurópskych štúdií Filozofickej fakulty Univerzity svätých Cyrila a Metoda v Trnave. Vo svojom vedeckom výskume sa zameriava na problematiku Slovákov v zahraničí, slovenské kultúrne dedičstvo, otázky interkulturalizmu a multikulturalizmu. Je autorom a spoluautorom vyše dvadsiatich vedeckých monografií a odborných publikácií a viac ako šesťdesiatich vedeckých štúdií a odborných príspevkov, ktoré vyšli na Slovensku a v zahraničí. V minulom desaťročí realizoval terénne výskumy v štrnástich slovenských komunitách v Maďarsku, Srbsku, Rumunsku a Chorvátsku. V poslednom období sa jeho horizont záujmu rozširuje a venuje sa krajanskej problematike slovenských enkláv v zámorí – konkrétne v Argentíne a najnovšie aj v Kanade.

Vo svojej monografickej trojdielnej syntéze, ktorú dnes slávnostne predstavujeme verejnosti, *Naši vo svete – Slováci južne od hranice Slovenska I.–III.*, predmetom jeho záujmu sú Slováci žijúci v zahraničí, konkrétne tí, ktorí svoj nový domov našli južne od hranice Slovenska.

V kolokviálnom prejave sme najčastejšie pripravení toto prostredie označovať ako dolnozemske; Ladislav Lenovský však v úvode svojej syntézy poukazuje na problémy, ktoré vznikajú s týmto označením – najvýraznejšie v tom, že južne od hraníc Slovenska sa nachádzajú aj slovenské komunity, ktoré seba nereflektujú ako súčasť dolnozemskeho prostredia – rovnako ako zvyšná časť slovenskej Dolnej zeme ich nevníma ako organickú súčasť svojho dolnozemskeho milieua. V takejto situácii, keď sa Lenovského vedecký výskum zameriava aj na takéto nedolnozemske komunity, je najpresnejšie hovoriť o Slovákoch južne od hranice Slovenska. Lenovský vo svojom výskume vychádza z požiadavky opisu a určenia identity, resp. identít týchto Slovákov, z čoho stanovuje aj metodiku svojej práce: „Okrem viditeľného konania a produktov (artefakty, aktivity, rituály, správanie), sú to aj (na prvý pohľad neviditeľné) názory, postoje, hodnoty a normy, ktoré vyvolávajú a určujú samotné konanie a produkciu. Tie sú determinované (väčšinou skrytými a neuvedomovanými) spôsobmi a mechanizmami myslenia, tvorby svetonázoru a základných ideových východísk chápania seba samých, ako aj obklopujúcim prírodným a sociokultúrnym prostredím. Zaznamenať prvú – viditeľnú – vrstvu ich kultúry, prostredníctvom jej analýzy determinovať a identifikovať druhú vrstvu a jej interpretáciou, indukciou a dedukciou odhaliť tú tretiu, je náročnou, ale nevyhnutnou úlohou/výzvou kulturológického výskumu“ (Lenovský, 2016: 10).

Vo svojom výskume autor kládol dôraz na emický princíp výskumu: tento princíp výskumu, ale aj prístupu k nazeraniu na istý fenomén teoreticky a metodologicky rozpracoval Marvin Harris; uplatnenie našiel nielen v etnografii, ale

aj v antropológii, sociológii atď. Emický princíp prichádza do výrazu tam, kde je „k pochopeniu a opisu istého javu potrebné vychádzať z „domorodých kategórií“ (folk category), z pochopenia samotných aktérov opisovanej skutočnosti. Takéto „domorodé“ kategórie majú aj príslušníci rôznych spoločenských, národných, profesijných, náboženských a iných skupín. Významné sú hlavne tie, ktorými sa menšiny odlišujú od väčšinovej spoločnosti.“¹

V takto nastavenej metóde sa Lenovskému podarilo získať si dôveru početných informátorov, čo sa prejavilo tak, že si záujem o ich názor, ktorý prejavil vedec, oni sami „vážili a motivovalo ich to k spolupráci.“ V súvislosti s Lenovského metodológiou je potrebné upozorniť ešte na dva momenty: svoj výskum vykonával na jednej strane v lokalitách, ktoré v doterajších výskumoch stáli na okraji vedeckých záujmov: v Maďarsku zadunajská obec Jášť, pilišský Senváclav, novohradský Veňarc, pripeštianska Šára, podunajská Edháza, vo Vojvodine: Pivnica, Silbaš, Boľovce, Vojlovica, v Rumunsku Butín, potom dve bihorské obce Borumlak a Varzaľ, v Chorvátsku Solany, ale na druhej strane aj v reprezentatívnych lokalitách (Békešská Čaba či Nadlak), čo mu následne vytvorilo možnosť „verifikovať existujúce stereotypy zaužívané históriou a konfrontovať ich so súčasným stavom a reálnymi perspektívami“ (Lenovský, 2016: 11).

Druhým významným momentom Lenovského monografie je – a ten považujem za kľú-

čový a zásadne prínosný – komparácia, konfrontácia, resp. „tematická syntéza jednotlivých kontextov identít naprieč lokalitami – čo sa stalo hlavnou výzvou koncipovania prítomnej publikácie“ (Lenovský, 2016: 11).

Po úvodnej časti, v ktorej nám približuje teoretické a metodologické východiská svojej práce, sa Lenovský dostáva k problematike osídľovania. Rieši ho v rovine širších historických súvislostí, no v prvom rade ho fascinujú špecifiká jednotlivých komunít, takže aj v tejto kapitole nachádzame štyri podkapitoly, v ktorých autor reflektuje osobitosti osídľovania, ale aj dosídlenia, založenia, znovuzaloženia atď. Slovákov Borumlaku a Varzaľu, Senváclava, Pivnice a Vojlovicu.

Jadrom tejto časti monografickej syntézy je ale reflexia dolnozemskej komunít cez prizmu fenoménu identity. Lenovský poukazuje, že človek má toľko identít, koľkých skupín je členom, a že komplexná identita konkrétneho človeka alebo spoločnosti je zložená z množstva parciálnych identít. V tejto časti svojej monografie sa autor konkrétne zameriava na lokálnu a socioprofesiálnu identitu. Keďže táto monografická práca už v názve preukazuje, že ide o prvú časť väčšieho analyzovaného záberu, autor explicitne uvádza, že ďalšie podoby identity, akými sú etnická, konfesijná a kultúrna identita, budú predmetom záujmu druhej a tretej časti tejto monografickej syntézy.

Príslušnosť k miestu narodenia a bydlisku je základom lokálnej identity a na strane druhej

1 https://en.wikipedia.org/wiki/Emic_and_etic, Citované 8. 5. 2019.

„socioprofesijsná identita vyjadruje príslušnosť človeka/skupiny k profesii o profesijnej skupine, z čoho následne vyplýva ich status v spoločenskej hierarchii a zaradenie do spoločenskej vrstvy v rámci spoločenstva“ (Lenovský, 2016: 62). Lenovský nám vo svojej syntéze prezentuje široký výskumný materiál, ako sa vybrané slovenské komunity južne od hranice Slovenska stavajú voči týmto dvom fenoménom, akú identitu si vytvárajú, akou mierou je ona identifikovateľným prejavom ich podstaty a bytia.

V druhej časti monografickej syntézy (*Naši vo svete... II*) sú slovenské komunity južne od hranice Slovenska reflektované z hľadiska etnickej a náboženskej identity; v tretej časti tejto syntézy Lenovský kladie dôraz na otázky kultúrnej identity, keď svoj výskum a závery koncentruje do dvoch hlavných okruhov: v tom prvom sú obvyčajne životného cyklu (akými sú obvyčajne pri narodení, detstvo a dospievanie a svadobné obvyčajne) a druhý záujmový okruh je určený obvyčajmi kalendárneho cyklu – rozdeleného do jednotlivých ročných období).

V súvislosti s cieľom výskumu náboženských a konfesijných fenoménov Lenovský v metodologických poznámkach uvádza: „Skutočný svet, spôsob života a myslenia aj identita príslušníkov skúmaných komunit neexistujú len v minoritných etnických a náboženských kontextoch, ale aj vo všetkých ostatných. Preto je v tomto prípade nevyhnutné zistiť, do akej miery sú v živote príslušníkov skúmaných komunit minoritná etnicita a konfesijnosť dôležité a charakteristické. Akú pozíciu majú etnická a náboženská identita v štruktúre ich komplexnej identity?... Existencia minoritných etnických a náboženských znakov totiž nie je samovolný proces a samozrejmý výsledok. Medzigeneračne sa prenášajú len v odôvodnených prípadoch – vtedy, ak v tom ich nositelia vidia zmysel a chápu ich ako hodnoty“ (Lenovský, 2017: 12).

Autor takýmto postupným objašňovaním jednotlivých segmentov, ktoré vytvárajú spoločný menovateľ, akým identita je, sa snaží zodpovedať na otázku, kto sú Slováci, ktorí žijú južne od hraníc Slovenska; autor sa nám pokúša pomôcť zodpovedať na otázku, prečo sa títo ľudia stále cítia byť Slovákmi, čím sú takí ako my, čím sú iní, ako im oponovať, keď nás v povznesenej nálade začnú presviedčať, že tam na Dolnej zemi sú oni väčší Slováci, ako tí, ktorí žijú

na Slovensku; ale rovnako tak, skúmajúc tieto javy, títo dolnozemeckí Slováci poskytujú priestor, aby sme si aj my, na Slovensku, položili otázku v čom spočíva naša slovenskosť, čím sme my tí praví Slováci a oni len varianty Slovákov, čo je viac: zakonzervovaná slovenská národná etnicita alebo tá, ktorá sa prirodzene vyvíja – ale vzápätí si aj sami kopneme do členka, keď si uvedomíme, že nevieme presne zodpovedať na otázku, v čom spočíva prirodzený vývin Slovákov na Slovensku. Možno hovoriť o prirodzenom vývine, keď sme tu, pod Tatrami, prežívali dlho bez národného štátu? Veď do roku 1918 sme s týmito dolnozemeckými Slovákmi žili v tom istom štáte atď.

Ladislav Lenovský svojimi syntézami potvrdzuje, že výskumom dolnozemeckých Slovákov sa jeho chápanie takých fenoménov akými sú národ, Slováci, slovenskosť, národné dejiny, kultúra, sociálny kontext atď., neustále komplikuje, že s každým novým objavom, ku ktorému sa dopracuje v reflexii dolnozemeckých Slovákov, čoraz viac sa stáva zložitejšie vysvetlenie toho, čo si myslí, že vie v súvislosti s javmi, ktoré sa na Slovensku udiali alebo sa stále dejú.

Pojem identity sa spája s najbystrosnejšími otázkami, ktoré si človek kladie v rámci svojich základných ontologických úvah: ako vo chvíľach sviatočných, nedeľných, keď si v tichu popoludňajšieho pokoja v pokoji samoty položí otázku: kto som, čo robím na tomto svete, o čom je môj život – až po chvíle praktické, teda sociálne, politické, úradné: keď mu rovnakú otázku: „Kto si?“ položí policajt, sudca, úradník pri sčítaní obyvateľstva alebo notár, keď príde podpísať svoju poslednú vôľu.

Pre Lenovského vedeckú výskumnú metódu je charakteristické niekoľko dôležitých momentov: ako prvé – na fenomén dolnozemeckých Slovákov sa pozerá očami „zvonku“. Na rozdiel od autorov, ktorí významne prispeli k poznaniu týchto slovenských komunit a ktorí pochádzali práve z tohto prostredia, resp. tu dlhú dobu žili, až tak, že sa zžili s týmito ľuďmi a s týmto prostredím (Botík, 2011, 2016; Čelovský, 2011; Haan, 1866; Harpáň, 2000; Miklovic, 2008; Mráz, 2004; Ormis, 2013; Sirácky, 1966, 1985; Sirácky a kol., 1980; Vereš, 1930; Vojničová Feldyová, 2017, atď.), Lenovský, podobne ako niektorí iní autori a autorky (Bednárik, 1966; Bielik, Sirácky, Baláž, 1984; Botiková, 1995), prichádza „zvonku“, zo Slovenska, nie je zaťa-

žený stereotypmi nazerania na jednotlivé komunity ani na jednotlivé fenomény, ktoré determinujú život dolnozemských Slovákov; nie je súčasťou žiadneho z lokálnych táborov, klanov, nemusí prihliadať na nijakú teritoriálnu proporionalitu, nie je vojvodinský Slovák a nemusí dbať, či v jeho výskume je dosť priestoru venovaného aj Nadlačanom, nie je Čaban a nemusí sa ospravedlňovať, že Čabe venoval viacej priestoru ako Komlóšu, Pazove či Petrovcu atď. Jediné, na čo musí prihliadať, je, aby jeho výskum bol dostatočne reprezentatívny, objektívny, aby to, čo objavil, správne opísal a – sine ira et studio – aj správne interpretoval a zhodnotil.

Lenovský prišiel na Dolnú zem ako dieťa s čistou myslou a srdcom a začal spoznávať slovenský dolnozemský svet. Nebol úplne nepopísanou tabuľou – mal v sebe výraznú oporu, na ktorú sa mohol kedykoľvek spoľahnúť na tejto prvej plavbe neznámym morom: tou oporou bola vedecká metóda a teoretické znalosti, ktoré si osvojil počas vysokoškolského štúdia. Bol ako Jean-François Champollion, ktorý v istom okamihu objavil tajomstvo hieroglyfov a teraz sa prechádza popísanými komnatami egyptských chrámov a s nevidaným vzrušením číta príbehy, o ktorých sa nikomu ani nesnívalo. S týmto elementárnym vedeckým habitom sa aj Lenovský dostal na Dolnú zem a začal objavovať dvestoročné príbehy tamojších Slovákov, ktoré už takmer nemá kto počúvať a takmer nikoho už ani nezaujímajú – zvlášť, keď si vo vnútri príbehu, keď si domáci, keď si dvestoročné príbehy, ktoré už každý Dolnozemec mnohokrát počul, dokonca aj vo variantoch, a iste aj sám prispel k nejakému vlastnému prekrúteniu tej pračudesnej zmesi mýtov, legiend, historiek a tárania. Toto všetko môže zaujímať naozaj už len niekoho čistého, niekoho zvonku, nejakého Slováka zo Slovenska, ktorého my, Dolnozemci, chceme tak svojou zakonzervovanou slovenskosťou prekypať, ohromiť, obalamutiť – aj za cenu, že nám znova budú vlasy dupkom vstávať, keď sa nám ten Slovák zo Slovenska úprimne a s dojatostou vyzná: „Bože, ako vy pekne rozprávate po slovensky!“

Iste si dodnes Ladislav Lenovský pamätá, kedy a kde prvýkrát počul o *handrovkách* (tkaných kobercoch), *geceli* (ženskom krojovanom odeve), *koškovkách* (druh ľudovej obuvi), *ritkách* (ozdoba na ženskom kroji) či *repových rezancách* (výliskoch), ktoré sa *močia v dare* (na-

máčajú v šrote), kedy a kde prvýkrát svedčil *škriepke*, kde robia najlepšiu klobásu, kedy a kde prvýkrát ochutnal dolnozemskú *dulovicu* a *jahodovo pálenô*, o ktorom neskôr zistil, že sa nevyrába z jahôd ale z moruši, a iste s prekvapením krútil hlavou, keď v *Slovníku slovenského jazyka* zistil, že aj na Slovensku sa niekde moruši hovorí jahoda a že v tomto význame to používa aj Martin Kukučín – a teda, že to nie je nijaký dolnozemský prešlap; a iste doteraz si pamätá, kedy pravdepodobne spadol zo stoličky, keď robiac onomastický výskum zistil, že jedna časť obce Pivnica sa od nepamäti volá *Piškovec*. Prečo? To už nikto nevie. Alebo presnejšie: vie – aj to každý – a každý má aj rad dôkazov na svoju jedínú správnu interpretáciu.

Lenovský svoj výskum robil začínajúc na „zelenej lúke“ tak, že každá informácia bol pre neho nový objav. A tým je Lenovský iný ako ostatní vedci, ktorých som spomenul: tí pristupovali tak, že poznali celok a v istom okamihu sa rozhodli svoju znalosť celku povýšiť na úroveň vedeckého diskurzu. Lenovský postupuje opačne: na úrovni vedeckého diskurzu opisuje jednotlivé javy a snaží sa pochopiť a objasniť celok. Pri opise svojich metodologických postupov autor uvádza: „Kritériami výberu výskumných lokalít boli: 1. absencia doterajšej pozornosti bádateľov a minimum existujúcich materiálov, a naopak, 2. historická reprezentatívnosť lokality a množstvo existujúcich prác, 3. podmienky na terénny výskum, 4. zachytenie celého priestoru“ (Lenovský, 2017: 10).

Výskum prebiehal v rokoch 2005–2016 v skutočne menej známych a reflektovaných lokalitách, akými sú: „Maďarsko – zadunajská dedina Jášť (Jásd) v oblasti Bakonského lesa, pilišský Senváclav (Piliszentlászló), novohradský Veňarec (Vanyarc), pripeštianska Šára (Sári), dnes časť mesta Dabaš (Dabas-Sári), podunajský Edház (Dunaegyháza) a mesto Békešská Čaba (Békescsaba); Srbsko (autonómna časť Vojvodina) – báčske dediny Pivnica (Pivnice) a Silbaš (Silbaš), pribelehradské Boľovce (Boljevci) – i keď administratívne do Vojvodiny nepatria – a banátska Vojlovica (Vojlovica), dnes časť mesta Pančevo (Vojlovica – Pančevo); Rumunsko – mesto Nadlak (Nadlac) v aradskej oblasti, dedina v rumunskej časti Banátu Butín (Butin) a dve bihorské dediny Borumlak (Borumlaca) a Varzaľ (Varzari) v Sedmohradsku. Chorvátsko reprezentuje dedina

Solány (Soljani) v slavonskej časti Sriemu“ (Lenovský, 2017: 10).

Druhý významný moment Lenovského vedeckého bádania je výskum javov, ktoré by sme mohli označiť ako ojedinelé, variantné, náhodné, špecifické atď. „Cieľom výskumu bolo: 1. získať, zaznamenať, spracovať a prezentovať materiál o doteraz vôbec alebo málo preskúmaných slovenských komunitách a rozšíriť tak existujúce poznatky a 2. verifikovať existujúce historické stereotypy o reprezentatívnosti lokality a konfrontovať ich s aktuálnym stavom a reálnymi perspektívami prítomných slovenských minorít“ (Lenovský, 2017: 10). Aj to do istej miery súvisí s faktom, že autor nepristupuje k skúmanému predmetu z perspektívy jeho a priori poznania a ovládania; výrazným posunom k reflexii vysoko variantných javov (k čomu patrí aj výber uvedených lokalít) sa obraz o dolnozemských Slovákoch nielen kompletizuje, ale otvárajú sa aj nové perspektívy vnímania samotnej podstaty týchto dolnozemských enkláv, resp. otvárajú sa perspektívy vnímania prieniku jednotlivých javov, keď fenomén dolnozemských Slovákov je možné reflektovať aj ako priestor výskytu spoločných vnútorných charakteristík. A tu vzniká rozhodujúci, prelomový okamih Lenovského metódy, keď neskúma iba to, čím sa tieto komunity vymykajú, čím sú iné, špecifické v inoetnickom majoritnom prostredí, ale aj čím sú podobné, resp. totožné s kontextom majority: „Etnické a náboženské aspekty v rámci výskumu (nielen) európskych etnických minorít sú v etnologickom, sociokultúrno-antropologickom a kulturologickom bádani už tradične pertraktované viac ako tie ostatné. Navyše, aj ostatné aspekty spôsobu života minorít sú zväčša skúmané a interpretované ako etnické (resp. etno-náboženské). V prípade výskumu Slovákov v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku a Chorvátsku to platí dvojnásobne. Títo ľudia (niekedy azda až príliš často a zjednodušene) sú automaticky stigmatizovaní a prezentovaní najmä ako Slováci alebo slovenského pôvodu, lebo ich obraz historicky vytvára práve odlišná etnická a náboženská identita. Záujem o nich je motivovaný práve týmto typom ich odlišností od obklopujúceho prostredia, čo o nich vykresluje síce zaujímavý, ale len čiastočný obraz. Lebo súčasťou komplexného obrazu je aj to rovnaké, čo ich od ostatných nijako neodlišuje. Takéto redukované metodolo-

gické východisko môže prispieť k zovšeobecneniu, ktoré poskytuje akýsi prefabrikovaný obraz o minoritách. Vytvára predstavu siete etnicky (sčasti aj nábožensky) homogénnych slovenských komunít/lokalít rozptýlených južne od hranice Slovenska“ (Lenovský, 2017: 11).

A práve vďaka jasne stanovenému rozlíšeniu medzi invariantným a variantným sa Lenovskému darí precíznejšie štruktúrovať situáciu súvisiacu s problémom etnickej identity medzi jednotlivými dolnozemskými komunitami: „Zatiaľ čo v Rumunsku a Srbsku sa etnická identifikácia a autoidentifikácia ešte stále zdajú byť priamočiarejšie a prehľadnejšie, v Maďarsku a Chorvátsku je v týchto kontextoch nevyhnutné uvažovať úplne inak. Viaceré slovenské komunity v Rumunsku a Srbsku majú ešte stále charakter etnických enkláv s pomerne jasným etnickým sebauvedomením aj identifikáciou. Tí, ktorí sú slovenského pôvodu a ich materinským jazykom je slovenčina, sa tu ako Slováci identifikujú v oveľa väčšej miere ako v Maďarsku a Chorvátsku“ (Lenovský, 2017: 20).

Významný historik z radov vojvodinských Slovákov prof. dr. Samuel Čelovský ma svojho času upozornil na povšimnutiahodný údaj: niekedy v tridsiatych rokoch, tesne pred druhou svetovou vojnou, vtedajší predseda Matice slovenskej v Juhoslávii Dr. Ján Bulík na kongrese československých menšín v zahraničí v Prahe informoval, že juhoslovenskí Slováci žijú v národnostne nezmiešaných manželstvách – celkový počet takýchto zmiešaných manželstiev bol: dve! O osemdesiat rokov neskôr, naša rodinná známa, pomenujme ju Táňa, zo slovensko-srbskej obce Kulpín v srbskej Vojvodine nám rozprávala o svojom zážitku pri sčítaní obyvateľstva: na otázku, k akej národnosti sa hlási, odpovedala, že srbskej. Zapisovateľ, ktorý bol miestny človek a dobre poznal rodinné pomery všetkých Kulpínčanov, sa počas zapisovania usmial a poznamenal: „Pochopiteľne, veď váš otec bol Srb.“ Na otázku o náboženskej príslušnosti odpovedala: evanjelická augsburského vyznania. Zapisovateľ prekvapene poznamenal: „To som v živote ešte nepočul, aby bol Srb evanjelikom.“ Na otázku o materinskej reči Táňa odpovedala: slovenská. Zapisovateľ sa zamyslel a povedal: „Áno, vaša matka je Slovenka.“ Táňa odpovedala: „No, nie tak celkom, lebo Slovákom bol iba starý otec Samuel Vida, ale stará mať bola Vorličeková.“ „Česka?“ – opýtal sa za-

pisovateľ. „Čiastočne, lebo len prastarý otec bol Čech a jeho žena Nencika bola polovičná Nemka, po otcovi – a jej matka bola Maďarka, takže aj ona hovorila iba po maďarsky.“

Dnes Táňa učí slovenčinu na základnej škole v Kulpíne, v ktorom pred tridsiatimi rokmi boli v každom ročníku dve slovenské triedy. V tomto školskom roku sa do slovenskej triedy v prvom ročníku zapísalo päť detí.

Ladislav Lenovský v priestore medzi Bulíkovou správou o stave slovenskej menšiny v Juhoslávii, etnicko-náboženskou identitou vnučky Frau Vorličekovej a rozkladom slovenského školstva v Kulpíne hľadá zlomky správ, ktoré by vysvetlili stav i príčinu vecí.

Ladislav Lenovský si určite uvedomuje, že má jeden dôvod na radosť a jeden dôvod na trpký pocit: ten dôvod na radosť je fakt, že sa mu podarilo svoj výskum priviesť k zdarnému koncu a vydať o ňom vedecké svedectvo – syntézu – čo je najposvätejšou túžbou a imperatívom každého vedca a každého výskumu. Za to mu patrí vďaka i uznanie, za to patrí vďaka uznanie aj Kultúrnej a vedeckej spoločnosti Ivana Krasku z Nadlaku, Pavlovi Hlásnikovi a Ivanovi Miroslavovi Ambrušovi, že takéto dielo dotiahli k zdarnému koncu.

Ten trpký pocit iste pramení z poznania, že po ňom nijaký komparatívny výskum o primeranú dobu už nikto robiť nebude – pravdepodobne ho totiž nebude s kým robiť: predmet jeho záujmu sa medzičasom asimiluje – v kontexte globalizujúceho sa sveta, ale aj nových fenoménov, akými sú intenzívne odchody, či návraty dolnozemskej Slovák na Slovensko atď. Ďalšími javmi budú už len potomkovia Slovákov, ktorí budú, alebo aj nebudú, mať vedomie o svojich slovenských koreňoch. Lenovského syntéza vznikla v poslednom okamihu, keď sa o slovenských enklávach južne od hranice Slovenska hovorí ako o zelených ratolestiach.

Iba ak...

Jedinou možnou útechou z tohto – v zásade – prirodzeného a neúprosného vývinu a osudu každej národnej zahraničnej enklávy je, ak si pomôžeme s kategóriami postštrukturalistickej filozofie a na línii Deleuzových a Baudrillardových téz začneme hovoriť o simulakroch. V názoroch týchto dvoch filozofov sa pojem simulakra vníma ako „vyprázdnený obraz, obyčajná

forma bez obsahu, ikona, napodobenina.“² Takouto formou bez obsahu by v prvotnom nazeraní mohli byť aj slovenské komunity južne od hranice Slovenska: svoju slovenskú podstatu už stratili, zostalo iba formálne pomenovanie o pôvode.

No situácia začne byť postmodernisticky zaujímavá, ak sa hlbšie ponoríme do Baudrillardovho textu, keď simulakrum nadobúda rozmery virtuálnej kópie neexistujúceho originálu, ktorá je reálnejšia ako skutočnosť. V postmodernej dobe, upozorňuje Baudrillard (1976, 1985), mizne rozdiel medzi originálom a kópiou, existuje len simulakrum. Nadprodukcia znakov spôsobila ich odtrhnutie od objektu reprezentácie a svojím zacyklením spôsobila koniec reality ako takej. Ak má Baudrillard pravdu, stará dilema, či sú skutočnejšími, pravdivejšími, teda originálnejšími Slovákmi tí Slováci na Dolnej zemi alebo tí na Slovensku, začne nadobúdať zvláštne, pomaly – z dnešného pohľadu – až absurdné rozmery. Ak mizne rozdiel medzi originálom a kópiou, ak mizne realita ako taká, ako hovorí Baudrillard, obávam sa, že tí, ktorí žijeme na Slovensku, môžeme v tejto debате ťahať za kratší koniec: súčasná filozofia nám za pravdu nedá, hocijako sa budeme oháňať, že – povedzme – Slovensko je tu a „My sme tu doma!“ Viem, si predstaviť, ako o istý čas taký „vojvodinský Slovák“ bude argumentovať môjmu vnučkovi (žijúcemu na Slovensku), že on je originál Slovák – na rozdiel od neho a všetkých tých, ktorí žijú na Slovensku – a bude argumentovať práve tézou citovaného francúzskeho filozofa v novom slovenskom vojvodinskom nárečí: „Pa bre, koji si ti Slovak? I Bodrijar kaže da sam ja pravi Slovak a ne ti, jebo te ja!“ (*Prosím ťa, akýže si ty Slovák? Aj Baudrillard hovorí, že pravý Slovák som ja a nie ty, do kelu aj s tebou!*)

LITERATÚRA

- Baudrillard, J. (1976). *L'exchange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard.
Baudrillard, J. (1985). *Simulacres et simulation*. Paris: Galilée.
Bednárík, R. (1966). *Slováci v Juhoslávii*. Bratislava : Slovenská akadémia vied, 1966.
Bielik, F., Sirácky, J., Baláž, C. (1984). *Zahraniční*

2 <https://cs.wikipedia.org/wiki/Simulakrum>, Citované 8. 5. 2019.

- Slováci a národné kultúrne dedičstvo*. Martin: Matica slovenská.
- Botík, J. (2011). *Dolnozemskí Slováci*. Nadlak (Rumunsko). Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Botík, J. (2016). *Slováci vo Vojvodine*. Nový Sad (Srbsko), Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov.
- Botiková, M. (1995). *Slováci v zahraničí*. In: Slovensko. Bratislava: Perfekt, s. 332–371.
- Čelovský, S. (2011). *Z kultúrnych dejín Slovákov vo Vojvodine*. Báčsky Petrovec (Srbsko) : Miestny odbor Matice slovenskej Báčsky Petrovec.
- Haan, L. (1866). *Pametnosti Békeš-čabánske*. Pešť: Tlačou Horňánskeho a Hummela.
- Harpán, M. (2000). *Zápas o identitu*. Nadlak (Rumunsko): Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- Miklovic, J. (2008). *Stará Pazova 1769 – 1794*. Stará Pazova (Srbsko): Centar za kulturu: Kanadem.
- Mráz, A. (2004). *Rozhovory o juhoslovanských Slovákoch*. In: A. Mráz, *Rozhovory o vojvodinských Slovákoch 1*. Báčsky Petrovec (Srbsko): Slovenské vydavateľské centrum, s. 135–211.
- Ormis, J. (2013). *Kultúrne snahy Slovákov v Juhooslávii*. In: Ján V. Ormis: *Literárno-historická publicistika*. Báčsky Petrovec (Srbsko): Slovenské vydavateľské centrum, s. 339–397.
- Sirácky, J. (1966). *Sťahovanie Slovákov na Dolnú zem v 18. a 19. storočí*. Bratislava: Matica slovenská.
- Sirácky, J. (1985). *Dlhé hľadanie domova*. Martin, Matica slovenská.
- Sirácky, J. a kol. (1980). *Slováci vo svete 1*. Martin : Matica slovenská.
- Vereš, A. (1930). *Slovenská evanjelická kresťanská cirkev a.v. v Kráľovstve juhoslovanskom v slove a obrazoch*. [Báčsky] Petrovec: Nákladom vlastným.
- Vojničová Feldyová, S. (Ed.) (2017). *Slovenská evanjelická augsburského vyznania cirkev v Srbsku v slove a obrazoch*. Nový Sad (Srbsko): Slovenská evanjelická a.v. cirkev v Srbsku.

Elektronické pramene:

- <https://cs.wikipedia.org/wiki/Simulakrum>, citované 8. 5. 2019.
- https://en.wikipedia.org/wiki/Emic_and_etnic, citované 8. 5. 2019.

MICHAL BABIAK,

Katedra estetiky FiF UK v Bratislave

JÁN BOTÍK:

Slováci vo Vojvodine: premeny svojbystnosti enklávneho spoločenstva
[Slovaks in Vojvodina: The Transformations of the Enclave Community's Autonomy]
Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov, 2016, 272 s.

Svet je neustále v pohybe. Dôvodom opustenia krajiny pôvodu nie je len hľadanie útočiska pred nebezpečenstvom či predstava kvalitnejších životných podmienok pre samotných migrantov, ktorí sa rozhodli prekročiť hranice, pre ich rodiny, ktoré ostávajú v krajine pôvodu, alebo pre budúce generácie, kdekoľvek sa rozhodnú usídlit'. Rekonfigurácia geopolitickej mapy štátov ich rozdelením či posunom hraníc tak isto prispieva k nedobrovoľnému opusteniu krajiny pôvodu, keď sa v dôsledku posunu hraníc obyvateľ jedného štátu stane príslušníkom menšiny v inom štáte. Dobrovoľnému či nedobrovoľnému presídľovaniu obyvateľov a procesom ich začleňovania sa a prispôbovania sa životu v nových podmienkach, otázkam formovania etnickej identifikácie v minoritnom postavení, sa do rôznej miery venuje pozornosť sociálnych vedcov predovšetkým od 60. rokov 20. storočia (Blahová, 2017). Systematický výskum života Slovákov za hranicami materskej krajiny, predovšetkým v oblasti tzv. Dolnej zeme³, zameraný na ich etno- kultúrny vývoj, má od tohto obdobia svoje miesto aj v slovenskej etnológii (M. Benža, J. Botík, A. Divičanová, B. Filová, E. Horváthová, A. Pranda, viac Kiliánová, 1998: 10–11; Ferencová,

3 Názvami Alföld/Dolná zem alebo Veľká uhorská nížina sa od 15. storočia označuje nížinná časť historického Uhorska rozprestierajúca sa na území dnešného Maďarska, Rumunska, Srbska a Chorvátska. Pre slovenských vysťahovalcov, ktorí sa v rámci migračných tokov usádzali v tomto prostredí, sa zaužívalo pomenovanie dolnozemske Slováci (Botík, 2007: 177; Botiková, Botík, 2010: 59).

2008). Práve výskum a publikačná práca profesora Jána Botíka predstavuje neoddeliteľnú súčasť komplexnosti nášho poznania krajanskej problematiky, a to naprieč slovenskými diaspórami a enklávami juhovýchodnej Európy a zámoria. Vo svojej najnovšej publikácii, *Slováci vo Vojvodine: premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*, poskytuje z pohľadu etnológie a sociokultúrnej antropológie syntetizujúci pohľad na komunitu Slovákov žijúcich v srbskej Vojvodine. Početné autorove terénne výskumy realizované v priebehu takmer polstoročia prepojené s hĺbkovým archívnym výskumom a reflektujúce aj poznatky jeho vedeckých kolegov a kolegyň vyústili do diela podávajúceho nielen analýzu súčasnej podoby skúmaných javov, ale aj zhodnocujúceho desaťročia ich vývoja.

Ako sám autor v úvode knihy uvádza, pri rozpracovávaní problematiky migrácie sa upriamuje pozornosť na dva základné okruhy, a to na *príčiny* podnecujúce k migrácii a *dôsledky*, ktoré vyúsťujú z usadenia sa v novom prostredí (s. 16). Sám sa síce zameriava predovšetkým na to, ako vystahovalecká skúsenosť ovplyvnila rôzne socioekonomické a kultúrne stratégie ľudí opúšťajúcich pôvodnú domovinu, avšak rozsiahla časť sa venuje aj nevyhnutnej analýze rôznorodých príčin a priebehu migračných prúdov do oblasti Dolnej zeme, ktorá nás vtahuje do kontextu nadväzujúcich procesov. Autor nám tak prináša novú kvalitu poznania vojvodinských Slovákov v celej jej komplexnosti.

Monografia je rozdelená do pätnástich kapitol, žiadna z nich však nie je ohraničeným súborom poznatkov. Ako autor uvádza, „charakteristickou črtou rodiny v tradičnej roľníckej spoločnosti ... je to, že bola nielen základnou sociálnou bunkou spoločnosti, ale aj hospodárskou, výrobnou, rezidenčnou a spotrebnou jednotkou. To spôsobovalo, že hlavným znakom spôsobu života roľníckych rodín bola sebestačnosť“ (s. 94). Všetky kapitoly sú teda nevyhnutne poprepájané tak, ako boli navzájom poprepájané jednotlivé skúmané javy a procesy života prisťahovalcov, jednotlivcov, rodín, domácností či lokálneho spoločenstva. Reflektujú procesy ich transformácie, adaptácie a ich vzájomnú kauzalitu. Zmena prírodných podmienok vyplývajúca z nového prostredia podunajsko-panónskej kotliny, v ktorej sa postupne usádzali a rovnako kon-

frontácia s inoetnickými vplyvmi viedla napr. k zavádzaniu nových postupov obrábania pôdy, úprave pracovného náradia, pestovaniu nových plodín, čo ďalej ovplyvnilo chov hospodárskych zvierat a ďalšie dôležité kultúrne prejavy ako strava či odev a na ne sa viažuce práce v domácnosti aj udalosti vo vidieckom spoločenstve. Transformácia javov a integrácia inovatívnych prvkov sa prenášala aj do folklórnych prejavov a umeleckej tvorby.

Jednotlivé kapitoly sa zameriavajú na každodenné javy a procesy sprevádzajúce Slovákov vo Vojvodine, od sedliackeho spôsobu života, vplyvu náboženského vierovyznania, fungovania tradičnej rodiny a domácnosti, živote v širšom dedinskom spoločenstve, cez staviteľstvo, bývanie, odev, stravu až po sviatočné chvíle, zvyky, obyčaje, folklórne prejavy a ich transformáciu v čase. Autor pri tom nepracuje s krajanmi ako homogénnou skupinou definovanou cez konkrétne prvky. Zameriava sa na kultúrne javy a socioekonomické stratégie ovplyvňujúce ich každodennosť, pričom dáva dôraz na rôznorodosť jednotlivých komunit usádzajúcich sa vo Vojvodine, odlišnosti ich ďalšieho socioekonomického a kultúrneho vývoja pod vplyvom rozličných faktorov, avšak pri zdôrazňovaní prítomnosti jednotiacich procesov ich lokálnej,

etnickej, jazykovej, konfesionalnej či národnej identifikácie. Napriek tomu, že slovenskí kolonisti boli charakteristickí predovšetkým tým, že pochádzali prevažne z územia dnešného stredného Slovenska a väčšina z nich bola evanjelického vierovyznania, do inoetnického prostredia si so sebou prinášali rozličné nárečia, odlišnosti v odeve, stravovacích návykoch, obyčajoch či piesňach a iné prejavy ich každodennosti (s. 69).

Podstatným prvkom prepájajúcim celú monografiu je *jazyk* napĺňajúci jednu z najdôležitejších etnoidentifikačných a etnodiferenciačných funkcií. Autor na mnohých príkladoch ukazuje odlišnosti, ktoré si kolonisti priniesli z miesta svojho pôvodu, a výpožičky od okolitých susedných etník. Tie neznamenal len obohatenie samotného materinského jazyka, ale odrážali aj zmeny v reáliách vojvodinských Slovákov, vďaka čomu sa jazyk stával dôležitým zdrojom poznania ich života (s. 214).

Významnú rolu v uchovávaní jazyka zohrávala cirkev. A nielen to. „Mala priamy a účinný vplyv na rodinu a manželstvo, na morálny kódex a správanie, na obyčajové tradície a spoločenské zvyklosti, na školstvo, osvetu a vzdelávanie, na spoločenský a spolkový život, na podnikateľské a obchodné aktivity atď.“ (s. 68). Predstavovala teda významný prvok v procesoch etnickej identifikácie prisťahovalcov, čo autor zdôrazňuje na mnohých miestach.

Ako uvádza Thomas Faist, etnická identifikácia je relačná, procesuálna a situačná (Faist, 2010: 26). Vplyva na ňu celé množstvo demografických a socio-ekonomických ukazovateľov. Poukazuje na to aj Botík. Detailne opisuje procesy relatívnej kultúrnej autonómie, uzavretosti, rešpektovania viacgeneračných vzorcov správania sa a konzervatívneho spôsobu života spätého s roľníctvom a vidieckym spôsobom života prisťahovalcov, ktorý je postupne narúšaný integráciou nových prvkov, preberaním skúseností a vedomostí nevyhnutných pri prispôbovaní sa prírodným, spoločenským, kultúrnym podmienkam nového prostredia a meniacim sa aj pod vplyvom nariadení zasahujúcich rôzne úrovne každodenného života novousadlíkov. V multietnickom prostredí tieto jednotlivé modifikované prvky a javy postupne preberajú svoju funkciu v etnoidentifikačných procesoch.

Vo svojom teoretickom rámcovaní procesov etnickej identifikácie a etnokultúrnych zmien

viažucich sa na diasporickú a enklávnú skúsenosť ostáva Ján Botík naďalej konzistentný. Ako uvádza aj vo svojich početných štúdiách, vo výskume zahraničných Slovákov sa kládol dôraz na pretrvávajúce špecifické jazykové, kultúrne a etnické znaky, ktorými sa odlišovali od okolitého inoetnického prostredia a ktoré predstavovali základ procesov ich etnickej identifikácie. Vývoj jednotlivých prejavov sa zároveň odlišoval od procesov prebiehajúcich v materiskom prostredí (Botík, 1991, 2007, 2008). Naprieč celou publikáciou si môžeme všimnúť príklady, ktoré jasne deklarujú, že kultúra vojvodinských Slovákov „sa utvárala v podmienkach dlhotrvajúceho kontaktu s multietnickým prostredím Vojvodiny. Je preto prirodzené, že má synkretický charakter. To znamená, že v kultúrnom usposobení slovenských komunít a slovenských enkláv vo Vojvodine sú zastúpené reálie kultúry prinesenej z pôvodnej domoviny či rodných krajov vysťahovalcov, taktiež výpožičky z kultúry inoetnického vojvodinského prostredia, a napokon aj prvky kultúry vytvorené príslušníkmi slovenských komunít vo Vojvodine“ (s. 18).

Autor ďalej uvádza, že príslušníci takýchto spoločenstiev udržiavajú v pamäti predstavu o svojej pôvodnej vlasti či domovine, uchovávajú si vedomie etnickej príslušnosti a svojho pôvodu (s. 17–18). Michel Bruneau to nazýva symbolickým kapitálom diaspóry nachádzajúcim sa predovšetkým v zdieľanej pamäti, ktorý umožňuje reprodukciu týchto spoločenstiev a uchovanie predstavy ich etnickej príslušnosti napriek tomu, že sa usídlili mimo krajiny pôvodu (Bruneau, 2010: 48).

Ján Botík sa rovnako dotýka nielen ďalších vnútorných pohybov či migračných vln smerujúcich do okolitých krajín (Bulharsko) a do zámoria (Argentína, USA, Kanada, Austrália), ale aj návratov do krajiny pôvodu. Ako sa dozvedáme z prvých kapitol, už počiatočné vysťahovalecké prúdy môžeme charakterizovať nielen ako dobrovoľné či vynútené – náboženskými a socioekonomickými faktormi, ale aj riadené a koordinované predstaviteľmi panovníckeho dvora či vtedajšej šľachty a majiteľov pôdy cez rôzne nariadenia, práva a povinnosti, úľavy, stratégie (napr. privilégia udeľované nemeckým prisťahovalcom) či napríklad aj cez inštitúciu vysťahovaleckých agentov. Výsledkom tohto osídľovacieho procesu, ktorého cieľom

bolo oživenie spustošených oblastí oslobodených spod osmanskej nadvlády, bol zmenený etnodemografický obraz krajiny (s. 33). Jedným z ďalších veľkých zásahov do života vojvodinských Slovákov predstavuje, v tomto prípade už novovzniknutým štátom, Československou republikou, riadená kampaň na ich návrat do rodnej krajiny.

Rozpad Rakúsko-Uhorska a vznik Československej republiky ako novoutvoreného národného štátu v roku 1918 spôsobil, že „... približne dva milióny českých a slovenských vysťahovalcov sa týmto sebaurčovacím aktom ocitli v pozícii zahraničných Čechov a Slovákov. Keďže Československá republika vznikla ako národný štát, jej predstavitelia museli hneď od začiatku hľadať riešenia, aký vzťah majú zaujať k vysťahovalcom,“ (Botík, 2014: 12). Ako ďalej Ján Botík pokračuje, vláda novoutvoreného štátu prejavila vysoký stupeň politickej vôle venovať sa otázke vysťahovalectva.

Prostredníctvom centrálne organizovanej krajskej starostlivosti, šírenia národnej osvety a vytvárania povedomia o spoločnej národnej identite sa podporovala idea národného štátu za jeho hranicami a ďalších politických, ekonomických a obchodných záujmov Československej republiky (Hirt, Jakoubek, 2005; Botík, 2014). *Krajská starostlivosť*, termín používaný predovšetkým v medzivojnovom období (Brouček, 2000: 69), vymedzuje Stanislav Klíma, vtedajší iniciátor krajských aktivít, ako „veškerý styk staré vlasti s našimi krajany usedlými za hranicami nášeho štátu, bez ohľadu na jejich štátní príslušnosť. S tým smereje hlavne k jejich podpore, k jejich zachováni, aby se neasimilovali cizímu prostředí, uprostřed něhož žijí“ (Klíma, 1931: 5). S cieľom zabrániť procesom „odnárodňovania“ sa podporovali aktivity národného, kultúrneho a náboženského života, krajské spolky, vzdelávacie inštitúcie, do rôznych oblastí sa vysielali učitelia a kňazi. Pozornosť sa sústredila predovšetkým na jazyk, ktorý bol chápaný ako určujúci znak príslušnosti k národu. V záujme toho sa medzi krajanov zasielali knihy a zakladali knižnice, podporovalo sa zriaďovanie škôl, prednášky, vystúpenia ochotníckych divadiel, a pod. (Hirt, Jakoubek). Napriek polstoročiu realizovaných výskumov a rôznorodých publikačných výstupov dotýka-

júcich sa krajského prostredia predstavuje monografia Jána Botíka výnimočný prínos. Autor podáva problematiku vysťahovalectva a vyrovňovania sa s multietnickým prostredím jasne, zrozumiteľne a autenticky, pričom však nestráca na odbornej úrovni a vedeckosti. Opisuje vývoj od začiatku presídľovacích procesov v polovici 18. storočia až po zlomové momenty polovice 20. storočia, keď sa postupne rozrúša princíp dlho pretrvávajúcej konfesionalnej a etnickej endogamie vojvodinských Slovákov (s. 220). Samostatnú zmienku si vyžaduje nesmierne bohatý obrazový materiál. Spoločne s popisom a analýzou jednotlivých javov a autentickými výpoveďami ľudí, ktorých životu sa autor venuje, dostáva čitateľa do ich žitej reality a poskytuje tak odborníkovi, ale aj laikovi so záujmom o túto problematiku, zážitok z poznávania. Botík svojím dielom prináša nielen pevné základy pre výskum ďalších javov meniacich sa v kontexte súčasnej spoločenskej, ekonomickej a politickej klímy, ale zároveň môže slúžiť aj ako obraz procesov odohrávajúcich sa v multietnickom prostredí.

LITERATÚRA

- Blahová, N. (2017). *Inštitúcie a ich reprezentácie krajanstva. Krajská politika Slovenskej republiky a Slováci žijúci v Rumunsku*. [Dizertačná práca] Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. Filozofická fakulta; Ústav etnológie SAV.
- Botík, J. (1991). Etnicita ako základná kategória národopisnej vedy. *Slovenský národopis*, 39(1), 18–23.
- Botík, J. (2007). *Etnická história Slovenska. K problematike etnicity, etnickej identity, multietnického Slovenska a zahraničných Slovákov*. Bratislava: Vydavateľstvo LÚČ.
- Botík, J. (2008). K počiatkom záujmu o historický a etnický vývin dolnozemskej Slovákov. *Etnologické rozpravy*, XV(2), 52–62.
- Botík, J. (2014). Vznik Československej republiky a politika krajanstva v období 1918–1938, In: I. M. Ambruš, P. Hlásnik, B. Unc (Eds.), *Historické aspekty života dolnozemskej Slovákov*. Nadlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko (s. 12–17).

- Botík, J. (2016). *Slováci vo Vojvodine: premeny svojbytnosti enklávneho spoločenstva*. Nový Sad: Ústav pre kultúru vojvodinských Slovákov
- Botíková, M., Botík, J. (2010). K fenoménu Dolná zem a dolnozemskej Slováci. In: E. Krekovičová, A. Uhrinová, M. Žiláková (Eds.), *Kontexty identity*. Jubilejný zborník na počesť Anny Divičanovej. Békešská Čaba: VÚSM (s. 59–71).
- Brouček, S. (2000). Od „krajanské péče“ k narovnanému vzťahu. In: K. Hrubý, S. Brouček (Eds.), *Česi za hranicami na prelomu 20. a 21. storočia*. Praha: Karolinum (s. 247–252).
- Bruneau, M. (2010). Diasporas, Transnational Spaces and Communities, In: R. Bauböck, T. Faist (Eds.), *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press (s. 35–50).
- Dufoix, S. (2008). *Diasporas*. Berkley, CA and London: University of California Press.
- Faist, T. (2010). Diaspora and Transnationalism: What Kind of Dance Partners? In: R. Bauböck, T. Faist (Eds.), *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press (s. 9–34).
- Ferencová, M. (2008). *Interethnic relations and public commemoration: Institutional distribution of classificatory schemes in the town of Nové Zámky* (Interetnické vzťahy a verejné spomínanie: Inštitucionálne šírenie klasifikačných schém v meste Nové Zámky) [dizertačná práca], Bratislava: Ústav etnológie SAV.
- Gamlen, A. (2008). *Why Engage Diaspora?* Working Papers of the Oxford Diaspora Programme: Paper No. 63, Dostupné na: https://www.compas.ox.ac.uk/media/WP-2008-063-Gamlen_Why_Engage_Diasporas.pdf
- Gamlen, A. (2014). Diaspora Institutions and Diaspora Governance. In: *International Migration Review*, 48(S1), S180–S217.
- Hirt, T., Jakoubek, M. (2005). Idea krajanského hnutia ve svetle konstruktivistického pojetia národa: proměny kolektivní identity vojvodské náboženské obce. *Český lid*, 92(4), 337–366.
- Kiliánová, G. (1998). Teoretické východiská pre výskum etnických otázok v národopise/etnológii na Slovensku (obdobie po druhej svetovej vojne). In: G. Kiliánová (Ed.), *Identita etnických spoločenstiev. Výsledky etnologickej výskumov*. Bratislava: Ústav etnológie SAV (s. 9–24).
- Klíma, S. (1931). *Československá péče krajanská*. Praha: Orbis.
- Liebich, A. (2009). Introduction: Altnenländer or the Vicissitudes of Citizenship in the New EU States. In: R. Bauböck, B. Peching, W. Sievers (Eds.), *Citizenship Policies in the New Europe*. Amsterdam: Amsterdam University Press (s. 21–42).
- Pavlásek, M. (2012). Příští stanice Národní. Nastupovat! Studie o politice krajanství. In: G. Fatková, L. J. Budilová, M. Kouba, M. Pavlásek, V. Štěpánek (Eds.), *Balkán a nacionalismus. Labyrintem národních ideologií*. Brno: Porta Balkanica o.s. (s. 105–133).
- Waterbury, M. A. (2010a). Bridging the Divide: Towards a Comparative Framework for Understanding Kin State and Migrant-sending State Diaspora Politics. In: R. Bauböck, T. Faist (Eds.), *Diaspora and Transnationalism. Concepts, Theories and Methods*. Amsterdam University Press (s. 131–148).
- Waterbury, M. (2010b). *Between State and Nation. Diaspora Politics and Kin-state Nationalism in Hungary*. New York: Palgrave Macmillan.

NATÁLIA BLAHOVÁ,
Centrum pre filantropiu, Bratislava

ADÉLA SOURALOVÁ a kolektív:
Péče na prodej: Jak se práce z lásky stává placenou službou
[Care for Sale: How Work out of Love Turns into Paid Service]
Brno: Munipress, 2017, 249 s.

Počas posledných dvadsiatich, či tridsiatich rokov môžeme v celom svete (Cox, 2006; Gamburd, 2000; Hondagneu-Sotelo, 2001; Lutz, 2008; Parreñas, 2001) vrátať krajinu strednej a východnej Európy (Tkach, 2016) sledovať výrazný nárast dopytu po platených prácach v domácnosti. S týmto boomom súvisí aj nárast vedeckého záujmu o to, prečo takýto dopyt vzniká, kto poskytuje platené práce v domácnosti a aké sociálne vzťahy sa s nimi spájajú. Doterajší výskum sa najčastejšie sústreďoval

na vzťahy medzi zamestnávateľkami a pracovníčkami a časté vykorisťovanie pracovníčok v domácnosti (napr. Anderson, 2000; Constable, 1997; Rollins, 1985), prípadne upozorňoval na globálne, triedne, rasové a rodové nerovnosti, v ktorých je platená práca v domácnosti situovaná (Cock, 1980; Ehrenreich, Hochschild, 2003; Tronto, 2002; Uhde, 2009). Menej často si výskumníčky a výskumníci všimajú dopyt a perspektívu zamestnávateľov (napr. Anderson, 2007; Gregson, Lowe, 1994; Macdonald, 2011; Romero, 1992; Triandafyllidou, Marchetti, 2015), alebo dávajú zaznieť hlasom detí, o ktoré sa platené sily starajú (Eldén, 2012, 2016; Souralová, 2015a).

Recenzovaná kniha je jednou z mála publikácií venujúcich sa agentúram, ktoré sú ohniskom spájajúcim zamestnávateľov s poskytovateľmi platenej starostlivosti. Táto téma je v československom aj medzinárodnom kontexte zriedkavá. Jednou z mála knižných publikácií, ktoré sa zameriavajú špecificky na dopyt vrátane analýzy agentúr je Triandafyllidou a Marchetti (2014). Štúdie na túto tému napísali napríklad Bakan a Stasiulis (1995), Pratt (1997) a prvá autorka recenzovanej publikácie (Souralová, 2012). *Péče na prodej* tak poskytuje čitateľom nové informácie o formálnej a legálnej platenej starostlivosti a dôležitom aktérovi, ktorý ju sprostredkúva, ale aj konceptualizuje a vytvára po nej dopyt.

Publikácia je výsledkom spolupráce tímu, ktorý pozostáva predovšetkým z mladšej generácie výskumníkov z Katedry sociológie a Ústavu populačných štúdií Fakulty sociálnych štúdií Masarykovej univerzity. Tím viedla Adéla Souralová, ktorá sa téme platenej starostlivosti venuje dlhodobo (Souralová, 2012, 2015a, 2015b). Členmi tímu boli doktorand (Matouš Jelínek) a absolventi sociológie a sociálnej antropológie (Tereza Hronová, Stanislav Makeš, Monika Španielová a Vendula Křivá). Kombinácia skúsenej výskumníčky so začínajúcimi kolegami je sympatická, keďže umožňuje získanie vedeckej a publikačnej praxe absolventom vysokých škôl.

Kniha vyšla v roku 2017 vo vydavateľstve Munipress – vydavateľstve Masarykovej univerzity. Ambíciou tímu autorov bolo osloviť zároveň odbornú aj neodbornú verejnosť. Vydavateľstvo tento zámer podporilo dizajnom knihy – v publikácii sa snúbi odbornosť s príjemným čítavým jazykom, kvalitným papierom, peknom

sadzbou a zaujímavou obálkou. Knihu ilustrovala česká výtvarníčka Vendula Chalánková.

Publikácia je koncepčne veľmi dobre vypracovaná a je jasné, že autori na koncepcii spoločne pracovali od počiatočnej fázy dizajnovania výskumu až po koncipovanie jednotlivých kapitol – všetci autori si kladú podobné výskumné otázky a používajú rovnaké metódy. Každá kapitola vychádza z desiatich pološtruktúrovaných rozhovorov, ktoré boli podobne koncipované a venujú sa podobným témam. Hlavnou otázkou je, *ako sú v prostredí skúmaných subjektov definované poskytované služby*. Ďalšie otázky sú orientované na kvalifikáciu pracovníkov v domácnosti a na to, ako popisujú svoju klientelu a chápu vzťahy medzi pracovníkmi a klientmi.

Po krátkom úvode (Adéla Souralová, Tereza Hronová, Stanislav Makeš), ktorý stručne popisuje doterajšie výskumy venované plateným prácam v domácnosti a predstavuje metodológiu výskumu, nasledujú kapitoly venované agentúram sprostredkujúcim prácu opatrovateľiek detí (Adéla Souralová), miniškólkam

(Monika Španielová), agentúram poskytujúcim starostlivosť o seniorov (Tereza Hronová), či upratovanie (Matouš Jelínek), hodinovým manželom (Stanislav Makeš) a hotelom pre psy (Vendula Křivá a Adéla Souralová).

V kapitole venovanej agentúram poskytujúcim opatrovatelky detí Adéla Souralová ukazuje, ako majiteľky predstavujú svoje agentúry ako subjekty, ktoré poskytujú expertné vedomosti a umožňujú rodičom detí dôverovať profesionálnym službám pestúnok. Kapitola zároveň vysvetľuje, prečo sa agentúry sústreďujú na české opatrovatelky a prečo sprostredkujú predovšetkým služby študentiek.

Nasledujúca kapitola od Moniky Španielovej sa tiež zameriava na platenú starostlivosť o deti, v tomto prípade však na starostlivosť poskytovanú deťom v malých kolektívach miniškôlok. Podľa Španielovej miniškôlky – na rozdiel od platenej domácej individuálnej starostlivosti o deti – majú predchodcov, ktorými sú jasle a škôlky. V ich kontexte majiteľky vykresľujú miniškôlky ako medzistupeň, ktorý deťom pomôže v prechode od individuálnej starostlivosti poskytovanej doma ku kolektívnej starostlivosti poskytovanej v materských školách.

Tereza Hronovej sa v tretej kapitole venuje agentúram, ktoré poskytujú starostlivosť o starých ľudí, darí ukázať, že klientmi takýchto agentúr nie sú starí ľudia, ale ich rodiny, ktorým delegovanie starostlivosti umožňuje odpočinok od starostlivosti o ich starých príbuzných.

Štvrtá kapitola, ktorá sa sústreďuje na upratovacie firmy, je spolu s prvou kapitolou argumentačne najsilnejšou časťou knihy. Matouš Jelínek sa v nej zameriava na to, ako agentúry konštruujú svoje služby ako profesionálnu a expertnú činnosť, ktorá sa líši od bežného upratovania. Upratovacie agentúry zároveň reagujú na riziká, ktoré ich klienti spájajú s pobytom cudzej osoby v ich súkromí: snažia sa ich minimalizovať výberom, preškolením a dozeraním na svoj personál. Rovnako ako Tereza Hronová, aj Jelínek konštatuje, že klienti týchto agentúr si kupujú predovšetkým voľný čas.

Stanislav Makeš v piatej kapitole predstavuje hodinových manželov ako pracovníkov – mužov, ktorí sa venujú plateným domácim prácam bežne považovaným za mužské. Zaradenie tejto kapitoly hodnotím veľmi pozitívne, pretože mužom pracujúcim za plácu v domácnostiach sa venuje len minimum literatúry (napr. Cox,

2013; Kilkey, 2010; Kilkey, Perrons, Plomien, 2013; Palenga-Mölenbeck, 2013).

Posledná kapitola od Veroniky Křivej a Adély Souralovej je o hoteloch pre psy, ktoré ani zahraničná literatúra o delegovaní starostlivosti doteraz nespomína. Autorky v nej ukazujú, ako si majiteľky psích hotelov predstavujú potreby svojej klientely, a to, ako je starostlivosť o psy v propagačných materiáloch prirovnávaná k starostlivosti o ľudí.

Záver napísaný Adélou Souralovou analyzuje spoločné črty všetkých skúmaných typov delegovaných prác spojených so starostlivosťou. Spoločné majú to, že ľudia si pri ich objednávaní kupujú čas, ktorý môžu venovať práci, svojim koníčkom alebo rodine. Autorka konštatuje, že si kupujú starostlivosť, aby sa zo starostlivosti vykúpili. Ďalšími spoločnými črtami týchto prác sú odosobnenosť, formálna a legálna charakter starostlivosti a fakt, že táto starostlivosť je platená. Autorka zdôrazňuje, že „agentúry, ktoré sme skúmali, robia veľký kus práce v tom, že legalizujú to, čo je tradične vykonávané nelegálne (na čierne), a formalizujú neformálne vzťahy medzi tými, ktorí si starostlivosť kupujú, a tými, ktorí ju za peniaze vykonávajú“ (s. 223). Zároveň konštatuje, že agentúry na ceste k profesionalizácii a formalizácii starostlivosti ostávajú na pol ceste, pretože vytvárajú prekérne pracovné možnosti.

Prínos tejto knihy dokážeme lepšie posúdiť, ak sa na ňu pozrieme v kontexte ostatných knižných publikácií, ktoré sa týkajú platenej starostlivosti v Česku a na Slovensku. *Au pair* od Zuzany Búrikovej a Daniela Millera (2010) a *Crossborder Care: Lessons from Central Europe* od Miloslava Bahnu a Martiny Sekulovej (2019) sa venujú ženám zo Slovenska, ktoré pracujú ako pracovníčky v domácnosti v zahraničí. Obe knihy sa sústreďujú na formálnu starostlivosť, ktorá je poskytovaná v rámci konkrétnych národných a medzinárodných legálnych schém, pričom Búriková a Miller sledujú starostlivosť o deti a domácnosť vo Veľkej Británii a Bahna a Sekulová starostlivosť o seniorov v Rakúsku. Ostatné publikácie sa venujú platenej starostlivosti priamo v Česku alebo na Slovensku.

Útla brožúrka *Migrantky a nájemná práca v domácnosti v České republice* od Petry Ezzeddine a kolektívu (Ezzeddine a kol., 2014) sa sústreďuje na migrantkami vykonávané práce v domácnosti, starostlivosť o deti a starých ľudí.

Táto práca je koncipovaná ako prvý výkop – uvádza čitateľov do problematiky a mapuje situáciu v Česku. Publikácia je prvou lastovičkou, ktorá ukazuje, že Česko sa stalo krajinou dopytu po platených prácach v domácnosti a minimálne Praha a jej okolie (kde bola vyplnená väčšina dotazníkov) sú súčasťou globálnych reťazcov starostlivosti (Hochschild, 2000; Parreñas, 2000; Yeates, 2012). Konceptuálne táto publikácia zodpovedá dominantnému diskurzu o platených prácach v domácnosti – sústreďuje sa na migrantky, ich vykorisťovanie a nerovné hierarchické vzťahy, v ktorých sú platené práce v domácnosti situované. Po úvodnej teoretickej štúdii od Petry Ezzedine a Lenky Pavelkovej v nej nájdeme mediálnu analýzu platenej práce v domácnostiach od Evy Brabcovej a analýzu cudzineckej legislatívy týkajúcej sa pracovníčok v domácnosti z pera Magdy Faltovej. Najobľahlejšia kapitola od Petry Ezzedine a Viléma Semeráka vychádza z dotazníkového výskumu a je prvým kvantitatívnym výskumom zameraným na sociálnu situáciu migrantiek pracujúcich v domácnosti v Česku.

Aj prvotina Adély Souralovej *New Perspectives on Mutual Dependency in Care-Giving* (2015b) sa venuje platenej domácej starostlivosti o deti v Česku. Autorka si však vybrala situáciu, ktorú doterajšie výskumy zameriavajúce sa na migrantky pracujúce pre domácnosti v cieľových krajinách migrácie ignorovali: Souralová skúma situáciu, v ktorej české pestúny poskytujú starostlivosť o deti vietnamským migrantkám. Souralová sa neuspokojuje s objavením „čiernej labute“ v starostlivosti o deti (t. j. starostlivosť neposkytujú migrantky miestnym ženám, ale naopak), ale prináša nový koncept vzájomnej závislosti v poskytovaní starostlivosti, ktorý jej umožňuje pozrieť sa na vzťahy medzi zamestnávateľkami a pracovníčkami bez používania konceptu vykorisťovania.

Jedinou knihou, ktorá skúma najímanie pracovníčok v domácnosti na Slovensku, je môj text *K deťom a na upratovanie: podoby platenej práce v domácnosti* (Sekeráková Búriková, 2017). Kniha analyzuje dopyt po platených domácich prácach a starostlivosti o deti a venuje sa formálnemu aj neformálnemu trhu, pričom mapuje poskytovanie platených domácich prác miestnymi ženami, nie migrantkami.

Z tejto sumarizácie vidíme, že *Péče na prodej* je okrem mojej publikácie (Sekeráková Búri-

ková, 2017) jedinou v Česku a na Slovensku, ktorá sa sústreďuje na platenú starostlivosť neposkytovanú migrantkami. Toto zameranie výskumu považujem za dôležité, pretože ukazuje, že kolektív autorov sa nedal uniesť dominantným diskurzom v prácach o platenej starostlivosti, dôkladne pozná a dôsledne sleduje české prostredie, v ktorom sú mimo Prahy hlavným zdrojom platenej práce v domácnostiach miestne ženy. Zmapovanie situácie, v ktorom ako pracovníčky v domácnosti nepracujú migrantky je samo o sebe prínosný činom. Rovnako pozitívne hodnotím zameranie sa na formálne a legálne poskytovanú starostlivosť, konkrétne na agentúry. Ako som už spomenula, aj v medzinárodnom kontexte sú analýzy tejto tematiky zriedkavé, takže kniha nám poskytuje vzácny vhľad do toho, ako starostlivosť organizujú a koncipujú ekonomické subjekty sprostredkujúce kontakty medzi zamestnávateľmi a poskytovateľmi starostlivosti.

Za ďalšie pozitívum považujem celkovú koncepciu knihy. Z knihy cítiť skúsenú ruku prvej autorky a editorky, ktorá systematicky vedie celý kolektív od dizajnovania výskumu po organizáciu jednotlivých kapitol. Výsledkom nie je bežná znôška kapitol, kde si každý autor „píše to svoje“, ale umne zosúladený celok, v ktorom sa každá kapitola snaží na základe rovnakých použitých metód zodpovedať na podobné otázky.

Vidíme, že predošlé publikácie sa venujú buď len jednému typu platených prác v domácnosti, napr. starostlivosti o seniorov (Bahna, Sekulová, 2019) alebo o deti (Souralová, 2015), prípadne sa venujú len prácam, ktoré sú kultúrne kódované ako ženské (starostlivosť o deti a domáce práce) (Búriková, Miller, 2010; Ezzeddine a kol., 2014; Sekeráková Búriková, 2017), alebo sa venujú len jednému typu pracovníčok v domácnosti (Bahna, Sekulová, 2019; Búriková, Miller 2010). Péče na prodej je priekopníčka v tom, že si všima aj iné reprodukčné a emočné práce (starostlivosť o zvieratá) a nesústreďuje sa len na pracovníčky v domácnosti, ale aj na pracovníkov–mužov (hodinoví manželia). Publikácia sa venuje témam, ktoré v našom prostredí (a v prípade psích hotelov ani v zahraničí) ešte spracované neboli, a jej veľkým pozitívom je, že sleduje viaceré typy platených prác v domácnosti zároveň a systematicky hľadá, čo majú spoločné.

Tu sa však dostávame k jedinému miernemu nedostatku knihy, a tým je záver. Hoci autorka v závere ukazuje, že pri najímaní rôznych typov starostlivosti si klienti agentúr sprostredkujúcich prácu pestúnok, upratovačiek a opatrovateľiek seniorov, miniškôlok, hodinových manželov a psích hotelov kupujú čas, nevyužíva dostatočne analytické možnosti, ktoré toto zistenie poskytuje. V posledných rokoch mnohí antropológovia analyzujú prepojenie medzi fungovaním kapitalizmu a vnímaním času (Bear, 2016). Kupovanie času si priam žiada analýzu v kontexte týchto prác. Podobne analyticky nevyužitá je aj možnosť viac pracovať s témou outsourcingu intímneho života (Hochschild, 2012), ktorý je, podobne ako téma času, len spomenutý. Domnievam sa, že dôvodom pre menšiu ambicióznosť záveru je snaha urobiť knihu menej náročnou a zaujímavejšou pre širšiu verejnosť – ale tieto témy predsa mohli byť rozobrané podobne čítavým spôsobom ako jednotlivé kapitoly.

V každom prípade však ide o veľmi kvalitnú a v mnohých ohľadoch priekopnícku publikáciu, ktorá je nevšedná nielen v domácom prostredí, ale aj v kontexte zahraničných prác. Poťeší všetkých, ktorí sa odborne, či len tak – zo zvedavosti – zaujímajú o starostlivosť (prípadne niektorý jej typ), jej komodifikáciu a premeny v súčasnej spoločnosti.

LITERATÚRA

- Anderson, B. (2000). *Doing the dirty work?: The global politics of domestic labour*. London: Zed Books.
- Anderson, B. (2007). A very private business: Exploring the demand for paid domestic workers. *European Journal of Women's Studies*, 14(3), 246–264.
- Bakan, A. B., Stasiulis, D. K. (1995). Making the match: Domestic placement agencies and the racialization of women's household work. *Signs*, 20(2), 303–335.
- Bear, L. (2016). Time as technique. *Annual Review of Anthropology*, 45(29), 1–16.
- Buriková, Z., Miller, D. (2010). *Au pair*. Cambridge: Polity.
- Cock, J. (1980). *Maids and madams: Domestic workers under apartheid*. London: Women's Press.
- Constable, N. (1997). *Maid to order in Hong Kong: Stories of Filipina workers*. Ithaca, London: Cornell University Press.
- Cox, R. (2006). *Servant problem: Domestic employment in a global economy*. London: I. B. Tauris.
- Cox, R. (2013). The complications of 'hiring a hubby': Gender relations and the commoditization of home maintenance in New Zealand. *Social & Cultural Geography*, 14(5), 575–590.
- Ehrenreich, B., Hochschild, A. R. (Ed.) (2003). *Global woman: Nannies, maids and sex workers in the new economy*. London: Granta.
- Eldén, S. (2012). Inviting the messy: Drawing methods and 'children's voices'. *Childhood*, 20(1), 66–81.
- Ezzeddine, P. a kol. (2014). *Migrantky a nájemná práce v domácnosti v České republice*. Praha: Sdružení pro integraci a migraci.
- Gamburd, M. R. (2000). *The kitchen spoon's handle: Transnationalism and Sri Lanka's migrant housemaids*. New York: Cornell University Press.
- Hochschild, A. R. (2000). Global care chains and emotional surplus value. In: W. Hutton, A. Giddens (Ed.), *On the Edge: Living with Global Capitalism*. London: Jonathan Cape (s. 130–146).
- Hondagneu-Sotelo, P. (2001). *Doméstica: Immigrant workers cleaning and caring in the shadows of affluence*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Gregson, N., Lowe, M. (1994). *Servicing the middle classes: Class, gender and waged domestic labour in contemporary Britain*. London: Routledge.
- Hochschild, A. R. (2012). *The outsourced self*. New York: Picador.
- Kilkey, M. (2010). Men and domestic labor: A missing link in the global care chain. *Men and Masculinities*, 13(1), 126–149.
- Kilkey, M., Perrons, D., Plomien, A. (2013). *Gender, migration and domestic work: Masculinities, male labour and fathering in the UK and USA*. Houndmills Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Lutz, H. (Ed.). (2008). *Migration and domestic work: A European perspective on a global theme*. Aldershot: Ashgate.
- Macdonald, C. L. (2011). *Shadow mothers: Nannies, au pairs, and the micropolitics of mo-*

- thering. Berkeley: University of California Press.
- Palenga-Mölenbeck, E. (2016). Unequal fatherhoods: Citizenship, gender, and masculinities in outsourced 'male' domestic work. In: B. Gullikstad, G. K. Kristensen, P. Ringrose (Ed.), *Paid migrant domestic labour in a changing Europe: Questions of gender equality and citizenship*. Houndsmill, Basingstoke: Palgrave Macmillan (s. 217–243).
- Parreñas, S. R. (2000). Migrant Filipina domestic workers and the international division of reproductive labor. *Gender & Society*, 14(4), 560–580.
- Parreñas, S. R. (2001). *Servants of globalization: Women, migration and domestic work*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.
- Pratt, G. (1997). Stereotypes and ambivalence: The construction of domestic workers in Vancouver, British Columbia. *Gender, Place and Culture: A Journal of Feminist Geography*, 4(2), 159–178.
- Rollins, J. (1985). *Between women: domestics and their employers*. Philadelphia: Temple University Press.
- Romero, M. (1992). *Maid in the U.S.A.* New York: Routledge.
- Sekeráková Búriková, Z. (2017). *K deťom a na upratovanie: podoby platenej práce v domácnosti*. Brno: Muni Press.
- Souralová, A. (2012). „Nekupujete si lásku, kupujete si službu“: (Re)konstrukce péče o děti v prostředí agentur na hlídání, *Gender, rovné příležitosti, výzkum*, 13(1), 33–41.
- Souralová, A. (2015a). „Můžeš prostě říct, že máš babičku“: Vietnamské děti, české babičky a význam prarodičovství v jejich biografiích. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 51(5), 815–844.
- Souralová, A. (2015b). *New perspectives on mutual dependency in care-giving*. Farnham: Ashgate.
- Tkach, O. (Ed.). (2016). Special issue on domestic workers in the countries of Central Eastern Europe and former Soviet Union: Postsocialist migrations and inequalities. *Laboratorium: Russian Review of Social Research*, 8(3).
- Tronto, J. (2002). The 'nanny' question in feminism. *Hypatia*, 17(2), 34–51.
- Uhde, Z. (2009). K feministickému pojetí péče jako kritické kategorie sociální nerovnosti. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 45(1), 9–29.
- Triandafyllidou, A., Marchetti, S. (Ed.). (2014). *Employers, agencies and immigration: Paying for care*. Farnham/Burlington: Ashgate.
- Yeates, N. (2012). Global care chains: A state-of-the-art review and future directions in care transnationalization research. *Global Networks*, 12(2), 135–154.

ZUZANA SEKERÁKOVÁ BÚRIKOVÁ,
Katedra sociologie, Fakulta sociálních studií,
Masarykova univerzita v Brně

Nielen obete, aj páchatelia majú
potomkov... (Úvaha inšpirovaná
knihou *Bolestivé mlčanie*)
Not Only Victims, Criminals Also
Have Offspring... (An Essay Inspired
by the Book *Painful Silence*)
ALEXANDRA SENFFT:
Bolestivé mlčanie
[Painful Silence]
Premedia, 2019, 272 s.

Pôvodne som plánoval napísať „len“ recenziu knihy, ktorú jej autorka Alexandra Senfft priľahavo nazvala *Bolestivé mlčanie*. Asociácie, spomienky i informácie z iných prameňov však opäť raz potvrdili známu skúsenosť, že „všetko je inak“ a konečným výsledkom nie je klasická recenzia...

O tom, ako sa prenášajú viny a činy predkov na generácie potomkov, som uvažoval už v minulosti. V súlade so svojou profesionálnou orientáciou som si ich však spájal so židovskou komunitou. Pocitom viny totiž paradoxne trpeli najmä väzni, ktorí poznali peklo koncentračných táborov. Boli totiž presvedčení, že prežili na úkor iných, podľa ich názoru často lepších. Zdravotné a psychické následky prežitého utrpenia prenášali (niekedy vedome, častejšie však neúmyselne) na svoje deti či vnukov.

Skutočnosťou, že podobné pocity sa týkajú aj potomkov páchatelov, som sa dosiaľ nezaoberal, hoci ojedinele som sa s nimi stretol aj predtým. Práve z tohto dôvodu ma zaujala kniha Alexandry Senfft, ktorá na príklade vlastnej

rodiny prináša svedectvo o tom, že hriechy otcov nezomierajú spolu s páchatelmi, ale prenášajú sa, neraz zložitými cestami, na ich deti, či (ako v tomto prípade) aj na generáciu vnukov. Zaujalo ma tiež, že autorka ako keby úvahou o „bolestivým mlčaní“ viedla tichý dialóg s dvomi kapitolami monografie Rozprávania a mlčanie (Vrzgulová, 2017; Salner, 2017).

Moja „ignorancia“ páchatelov dostala prvý (zdá sa, že nedostatočne silný) úder na začiatku tretieho milénia. Meno Hanns Elard Ludin (1905) nebolo pre mňa síce neznáme, veľmi som sa však touto tragickou postavou nedávnej minulosti nezaoberal. Vedel som, že v roku 1941 prišiel na Slovensko vo funkcii vyslanca Veľkonemeckej ríše. Ako presvedčený nacistu aktívne podporoval „definitívne riešenie židovskej otázky“. Ludový súd ho odsúdil na trest smrti a 9. decembra 1947 bol rozsudok v Bratislave vykonaný. Tento akt mal pre mňa pokračovanie o šesť desaťročí neskôr.

V roku 2005 prišli do kancelárie bratislavskej ŽNO mladistvo vyzerajúci šesťdesiatnik a jeho manželka. Predstavil sa ako Malte Ludin, v prvom momente som si ale toto meno nespojil s drámou minulosti. Súvislosť som si uvedomil, až keď vysvetlil, že plánuje nakrútiť dokument o svojom otcovi, a požiadal, aby mu obec pomohla kontaktovať preživších, ktorí Hannsa E. Ludina poznali počas jeho bratislavského pôsobenia. Keď som konečne pochopil, o koho ide, netajil som nedôveru. Automaticky som totiž predpokladal, že syn nemôže mať iný zámer ako úsilie očistiť mŕtveho otca. Napriek tomu sme sa ešte niekoľkokrát stretli a neskôr som mal možnosť v predstihu vidieť film *2 alebo 3 veci, ktoré o ňom viem*. Pri premiére na festivale Berlinale 2005 ho obecenstvo aj kritika prijali veľmi pozitívne. Po jeho zhliadnutí som sa v duchu Maltemu Ludinovi ospravedlnil za svoje podozrenia. Našiel v sebe silu zverejniť vlastné pochybnosti, dokázal objektívne zhodnotiť otcove činy, netajil postoje vdovy (svojej matky), ktorá až do smrti pri každej príležitosti zdôrazňovala, že jej manžel bol síce nacistu, ale predovšetkým slušný človek. Silou svojej osobnosti dosiahla, že tento názor prijalo okolie vrátane väčšiny z jej šiestich detí. Malte Ludin netajil, že postaví sa proti matkinej autorite a názorom, ktoré hlásala, nebolo ľahké: „kým žila, tak som sa neodvážil na tomto dokumente pracovať. A ona žila dlho“ (Senfft, 2019: 261).

História ľudinovskej rodiny sa však tým ešte neskončila. Pod vplyvom filmu som autora a režiséra v jednej osobe požiadal, či by sme mohli jeho dokument premietnuť členom bratislavskej Židovskej náboženskej obce pri príležitosti Jom ha-šoa v apríli 2007. Zároveň sme Ludina pozvali na toto podujatie, ktoré komunita zaradila do svojho kalendára ako jednu najdôležitejších pripomienok holokaustu. Súhlasil a dodal, že sa narodil v roku 1942 v Bratislave a práve počas týchto dní oslávi v rodnom meste 65. narodeniny. Zároveň netajil obavy, že preňho, ale aj pre pamätníkov nebude konfrontácia s minulosťou rodiny jednoduchá. Nemýlil sa.

Preživší dávali jednoznačne najavo, že nezabudli, kto bol Hanns Elard Ludin a avizovaný program spomienkovej slávnosti prijali s nevôľou. Negatívne pocity ešte viac vystupňovali úvodné zábery. Dokument otvoril les vejúcich nacistických zástav na Vysokej ulici, kde vtedy žili hlavne nemeckí vinohradníci. Postupne sa však atmosféra upokojila a rozsvietenie svetiel sprevádzal potlesk. Režisérovi gratulovali aj ľudia, ktorí pôvodne túto akciu odmietali. Nasledovala dlhotrvajúca diskusia. K jej kvalite prispelo, že do nej (a neskoršej neformálnej debaty) sa aktívne zapojil aj Peter Gero. Bratislavský rodák, Ludinov rovesník, od augusta 1968 obyvateľ Hamburgu. Tu však vystupoval v prvom rade ako syn Michala Gera – prokurátora, ktorý poslal Hannsa Elarda Ludina na šibenicu.

Po tomto úvode sa nik nemôže diviť, že som si bez váhania kúpil knihu *Bolestivé mlčanie*. Predstavuje voľné pokračovanie spomenutého filmového dokumentu z pohľadu tretej generácie. Napísala ju Alexandra Senfft (1961), prvé dieťa najstaršej Ludinovej dcéry Eriky (narodila sa v roku 1933) a neter Malteho Ludina. Autorka nešetrla svoju rodinu. Prehĺbila obraz dušnej atmosféry, ktorý načrtol už jej strýko: „Naša rodina vždy odmietala všetko „zlo“: maminho otca, môjho deda, považovali za „dobrého nacistu“, muža, ktorý údajne nevedel, aké dôsledky budú mať jeho politické postoje a činy. Muža, ktorý sa síce podpísal pod deportácie slovenských Židov, ale ktorý vraj nemohol tušiť, že nemieria do pracovných táborov, ale na smrť. Podľa nich bol jedným z tých mnohých „nevinných“ národných socialistov. Alebo bol obeťou svojej doby – nuž, čo teda? Jeho manželku, moju milovanú babku, sme všetci zbožňovali: stelesňovala dobro, áno, bola takmer našou kráľovnou

spravodlivých. Aj toto neustále dobro, zhovievavosť, láskavosť a rozvážnosť boli však formou odmietania. Babka vychovala svojich šesť detí vo viere v dobrého národného socialistu, naučila ich vnímať len jeho dobré stránky – a dobrý človek nemôže páchať zločiny. Všetko, čo sa nehodilo k bezchybnému obrazu, nesmelo existovať, mlčalo sa o tom, zahováralo sa to, prikrášľovalo. Páchateľmi boli tí vulgárni nacisti, nie my, my sme nimi predsa nemohli byť, sme vzdelaní a kultivovaní. Len mama bola občas „zlá“ – keď bola pod vplyvom alkoholu, vyvádzała, nadávala, odsudzovala ich. Jej otec pre ňu vtedy prestával byť záchranca Židov bez poškvrny, bol ordinárny: sviňa. Ako jediná z celej širšej rodiny sa niekedy správala neúctivo k svojej mame, k tej peknej starej dáme, ktorú sme zbožňovali. Nikdy som nepochopila, prečo s babkou tak hnusne zaobchádza“ (s. 12). O niekoľko strán ďalej však vidí a vysvetľuje matkino správanie: „Myslím si, že spúšťačom jej utrpenia bol jej otec. Azda to bol šarmantný, vzdelaný vtipný muž s erotickým výžarováním, ale spoza písacieho stola páchal zločin a niesol politicko-diplomatickú zodpovednosť za smrť približne sedemdesiatich tisícok slovenských Židov. Považujem to za rovnako zlé, ako keby sa o to pričinil vlastnými rukami, svojím spôsobom je to podľa mňa ešte podľejšie. Moja rodina nikdy neuznala jeho vinu bez „keby“ a „ale“. Popierali ju a šťastí ju popierajú dodnes. Dedo má nepriamo na svedomí aj mamu, lebo podvedome prevzala jeho vinu na seba, zvnúťornila ju a nemohla s ňou žiť. Pochybila aj babka: nielenže manžela podporovala a utvrdzovala ho vo všetkom, čo robil, ale tejto legende obetovala aj svoju najstaršiu dcéru, legende o čestnom mužovi bez viny, ktorý sa vždy správal slušne – Hitlerovom vyslancovi na Slovensku“ (s. 13–14).

Alexandra Senfftová približuje aj vlastné komplikované vyrovnávanie sa s nepríjemnou realitou: „V mojej rodine sa nikdy nehovorilo o tom, že mal na starosti deportácie – a nezáleží na tom, že sa riadil príkazmi z vyšších miest. Nikdy som sa na to nepýtala, lebo som nechcela mamu trápiť. Nuž som si osvojila často spomínanú historku o „záchrane Židov“, lebo som vtedy inak nemohla, neodolala som a nechala si odchylené zadné dvierka pochybností. Kto už chce, aby bol jeho dedo zločincem? Bolo by bývalo pekné, keby som mohla povedať: *Môj dedo nebol nacistu*. Ale môj dedo bol nacistu a aktívne

sa previnil. Jeho deti, ani moje deti a ani ja sme sa však neprevinili. Vina sa nededí – pocity viny a utrpenie áno“ (s. 15–16).

Považoval som za potrebné uviesť tieto úryvky, pretože v kocke sumarizujú obsah ďalších približne 250 strán tejto zaujímavej a dôležitej knihy. Približujú procesy, ktoré prebiehali nielen v ľudinovej rodine, ale aj celej vtedajšej (západo)nemeckej spoločnosti, kde bývalí nacisti opäť zaujímali dôležité pozície. Hoci v pozadí všetkých problémov, diskusií a obhajob vidno osobu Hannsa Ludina, najviac priestoru patrí ženským členom rodiny. Dostáva ho stará mama Erla, hlavnou postavou je však matka autorky Erika (Eri). Čitateľ priam hmatateľne cíti jej bolesť, neistotu, pochybnosti. Záchranu napokon hľadá v alkohole, ktorý ju privádza k postupnej a nezvratnej sebaštrukcii. Svoje problémy aj proti vlastnej vôli premieta do vzťahov s manželmi a deťmi...

Bolestivé vyrovnávanie sa so zločinními nacistickými predkov nie je výsadou ľudinovej rodiny. Knihy založené na vyrovnávaní sa s rodinnou minulosťou napísali aj Katrin Himmleová (2008) alebo Niklas Frank (2010). Najmä posledne menovaný autor vložil svoj nekompromisný postoj už do názvu svojho diela: *Můj*

otec. *Účtování*. A toto zúčtovanie je skutočne nemilosrdné...

Kniha Alexandry Senfft prináša viac než len súhrn informácií o problémoch autorky a jej rodiny. Čitateľom ponúka množstvo zaujímavých faktov a podnetov na zamyslenie. Výsledkom úvah o nie vždy príjemných väzbách medzi súčasnosťou a nedávnou minulosťou je (len zdanlivo paradoxný) záver: Bolí nielen mlčanie, ale (ako potvrdzujú i poznatky etnologických výskumov) rovnaké následky neraz prináša aj rozprávanie. Ako vidno, zlá skúsenosť je dedične prenosná, ale hlavne bolestivá...

LITERATÚRA A PRAMENE

Filmový dokument 2 či 3 veci, ktoré o ňom viem (2005, réžia Malte Ludin).

Frank, N. (2010). *Můj otec. Účtování*. Praha: Academia.

Himmlerová, K. (2008). *Bratři Himmlerové. Příběh německé rodiny*. Praha: Academia.

Salner, P. (2017). Mlčať? Hovoriť? Formy medzigeneračného odovzdávania skúseností o holokauste v židovských rodinách. In: M. Vrzgulová, L. Voľanská, P. Salner: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: Veda (s. 86–109).

Senfft, A. (2019). *Bolestivé mlčanie*. Bratislava: Premedia.

Vrzgulová, M. (2017). Hovory medzi sebou a o sebe. In: M. Vrzgulová, L. Voľanská, P. Salner: *Rozprávanie a mlčanie. Medzigeneračná komunikácia v rodine*. Bratislava: Veda (s. 46–85).

PETER SALNER,

Ústav etnológie a sociálnej antropológie SAV
v Bratislave